

Štefan Barbarič

HERDER IN ZAČETKI SLOVENSKE ROMANTIKE*

(Referat za VI. mednarodni slavistični kongres v Pragi 1968)

Prvi, ki se je s široko književno razgledanostjo in z obvladanjem literarnoznanstvene metode poglobil v nazorska vprašanja slovenske romantike in se hkrati z živo pozornostjo lotil proučevanja razvojnih poti ideje slovanske vzajemnosti v tem obdobju, je bil Matija Murko. Razumljivo je tedaj, če naša študija, ki želi poseči v isto predmetno problematiko, takoj v izhodišču poišče in določi zveze z Murkovimi raziskovalnimi prizadevanji in dosežki. Ne more biti dvoma, da lahko Murkova dela — ki so med slavisti široko poznana in splošno priznana — služijo naši in podobni zastavitvi oziroma reševanju vprašanj ne le kot spodbuda, marveč hkrati pomagajo v mnogočem kot trdna opora.

Znano je, da se je Murko s primerjalnimi vprašanji slovenske in slovanske romantike ukvarjal predvsem v prvem obdobju svoje dolgoletne in dokaj raznotere znanstvene dejavnosti. Kot sam pripoveduje,¹ se je v zvezi z delom za habilitacijo namenil, da bi obdelal vpliv nemške literature na pesnika Stanka Vraza, vendar je kmalu sprevidel, da bi težko ostal v mejah neposrednih vplivov nemške romantike, saj so na Vrazov pesniški razvoj vplivali Nemci ne le neposredno, marveč so očitneje posredno, to je, prek drugih slovanskih književnosti. To spoznanje ga je peljalo do zamisli, obdelati po enotno zastavljenem načrtu učinkovanje nemške romantike na slovanske literature v prvih desetletjih 19. stoletja. Naloga pa se je pokazala preobsežna,² pisca so klicale druge ob-

* V tematski okvir študije sodi še obravnava slovenske romantike kot literarnoteoretskega in idejnozgodovinskega problema. Ker bi taka razprava znatno preseгла predvideni obseg študije, si jo avtor pridržuje za drugo priložnost.

¹ M. Murko, *Spomini*, 1951, 111.

² N. m., 113.

veznosti in tako je ostalo le pri prvi knjigi, za zamišljeno drugo knjigo mu je uspelo objaviti le nekaj pripravljanih študij.³

Murkova obravnava nemških vplivov na začetke češke romantike je v metodološkem pogledu nadvse poučna, na ogromnem in zapletenem literarnem gradivu je dokazala gotovost idejnozgodovinskega prijema, odprla je možnost za plodno kritično razpravo o primerjalnih vidikih.⁴ Malokatera literarnozgodovinska knjiga je doživela tako širok, večidel pritrjujoč odziv, kakor je to pisec lahko navajal za svoj, v živahnem vzponu prve moške dobe napisani tekst.⁵ Ni mi šlo le za iskanje soglasnih mest pri čeških pisateljih, tj. ne toliko za tako imenovano ‚literarische Polizei‘, marveč za celotno ozračje, v katerem so živeli avstrijski Slovani, ker je imela za napoleonskih vojn romantika glavno in važno središče na Dunaju in je njeno tamkajšnje delovanje zapustilo globlje posledice za daljšo dobo.⁶ Da je »celotno ozračje (družbeno in miselno) pri preučevanju književnih gibanj ena bistvenih postavk, bo Murku pritrčila tudi novejša primerjalna književnost. Sicer pa je knjigi vtisnila pečat dunajska filologija, tako slavistična kot germanistična, ki sta imeli v tistih časih v Miklošičevem nasledniku Vatroslavu Jagiću (1886—1908) in v Murkovem učitelju Erichu Schmidtju (1880—1885) vodilna predstavnika obeh disciplin: nista se omejevala na kabinetsko tekstologijo, marveč sta v književnem študiju ugotavljala prek razprav in v neposrednih predavanjih predvsem manifestacije ustvarjalnega duha.

Poleg potez, ki jih je mlademu Murku vtisnila šola: širok strokovni diapazon takratne filologije, ki je zajemal jezikoslovje, književnost in vse, kar je imelo kakršno koli zvezo z narodno kulturo od najstarejših časov dalje, razgledanost po vseh slovanskih kulturah, zbrana pretehtanost, stroga stvarnost in smisel za razpoznavanje pomembnega — je pri nastopajočem znanstveniku opazna prvinska zraslost z narodno-kulturnimi težnjami Slovanov nasplošno in Slovencev posebej. V tem opusu so mesta, ki so po logiki razvoja znanosti že doživela revizijo, dopolnitve ali drugačne osvetlitve. To nas ne more motiti, ker ne prizadeva Murkove znanstvene zgradbe v njeni arhitektonski premišlje-

³ »Miklosichs Jugend- u. Lehrjahre«, »Goethe u. die serbische Volkspoesie«, »Početak Gajevih Novin in Danice«, »Misli k Prešernovemu življenjepisu« itd. (gl. bibliografija v Spominih, 265 sl.).

⁴ A. Slodnjak, M. Murko, Slavistična revija 1954 (V—VII), 52—56.

⁵ Spomini, 112.

⁶ N. m., 111.

nosti. In ker njegovega prizadevanja niso vodile zategadelj enodnevnice domislice, marveč vidiki stalnega soočevanja akademskega dela z imperativom, da slovanska znanost zavzema svoje mesto v evropskem kulturnem tekmovanju.

Malokdo se je toliko ko Murko posvečal proučevanju ideje slovanske vzajemnosti, saj je bila slovanska ideja rdeča nit, ki se vije skozi njegov celotni opus, je bila gibalna sila, ki mu je dajala žar in polet. Jasno je, da samo pristajanje na slovansko idejo ne more biti in ni izhodišče kritičnega bližanja študijskim vprašanjem, ki so z njo povezana, daje pa — če jo prav razumemo — notranji vzgon za boljše dojetanje tokov idej in vzgibov dejanj.

Murko je že kmalu izoblikoval profil najširšega slavističnega znanstvenika, vendar kljub izrednim zgodnjim uspehom v različnih slovanskih snoveh ni zanemaril domače, slovenske književne zgodovine. Že v svojem prvem vidnejšem nastopu na tem področju, v slavnostnem govoru o Prešernu, je izpričal razgledanost in izvirnost misli. In njegovo prvo dejanje v slovanski literarni zgodovini je bilo, da je usmeril literarnoznanstveno misel proti evropski, predvsem slovanski in nemški romantiki: »Prešeren ni omejen na malo naše obzorje, kakor vsi veliki slovanski pesniki, učil se je tudi on mnogo... Prešeren je gotovo sin romantike, posebno nemške, ker v njeni dobi je bil odgojen, njegov prijatelj Čop je to odgojo dopolnjeval, pri nekaterih umotvorih lahko dokažemo, da je posnemal oba Schlegla, veselje k raznim pesniškim oblikam je podedoval tudi od nemških romantikov. Vendar mi ne nahajamo nikjer pri Prešernu zaljubljenosti v sredovečni misticizem in fevdalizem, m o d n e g a navdušenja za katoličanstvo, opevanja in zagovarjanja pretiranosti v življenju.«⁷ Od nemške romantike do njenega »predhodnika« Herderja je bil potreben le korak: »Če že v Herderju izvira večina idej in stremljenj nemške romantike, to velja še mnogo bolj za slovansko. To moč učinkovanja si je ‚svečenik humanosti‘ pridobil z mestom v ‚Idejah k filozofiji zgodovine človeštva‘.«⁸

Čeprav je znamenito poglavje o Slovanih na osrednjem mestu, to še ne pomeni, da je to edini Herderjev spis, ki je iz Nemčije prodril k nam oziroma k drugim slovanskim narodom. Naša razprava bo pokazala, da je bil recepcijski spekter herderian mnogo širši, kot smo na

⁷ LZ 1891, 83.

⁸ M. Murko, *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*, 1897, 216; isti, Jan Kollár (nadaljevanje), ZMS 1897, 192.

splošno o tem obveščeni. Samo ob sebi pa je jasno, da imamo na Slovenskem (kot pri ostalih Slovanih)⁹ opraviti s parcialnim sprejemanjem in usvajanjem Herderjevih idej. Pretežna večina njegovih filozofskih, kulturnoteoretskih, estetskih in drugih razmišljanj je v velikem in v malem sklenjena s specifičnim nemškimi duhovnim razvojem in njegovimi notranjimi nujnostmi. Prenášanje idej iz enega kulturnega ozračja v drugo kot njihovo cepljenje na stebila, zrasla v drugačnih tleh, je pogojeno v konkretnih okoliščinah sprejemanja in usvajanja. Jasno je prav tako, da je presaditev odvisna tudi od veličine duha, ki se ne more ustaviti pred ogradami.

Herder je ena najizrazitejših osebnosti 2. polovice 18. stoletja, sejalec idej, katerih prodornosti se v marsičem čudimo še danes.¹⁰ Obudil je smisel za čustveno iracionalno in za ljudsko prvobitno. To je ena tistih osebnosti, katerih veljava z njihovim boljšim poznavanjem samo raste, saj ideje, ki jih je z nenavadno sugestijo razširjal v svojem času, še zmeraj lahko spodbudno in žlahtno oplajajoče delujejo na človeka.

Problem Herderja pri Slovencih ne le zasluži, marveč naravnost kliče po novi, širši, na prve vire naslonjeni razpravi. To tembolj, ker so se mnogi, ki so posegali v nakazano problematiko, ustavljali v mejah splošnih sodb. Današnjemu proučevalcu problema je na razpolago bogata predmetna literatura o Herderju pa tudi arhivsko gradivo je dostopnejše, kakor je bilo, ko so nekateri naši predhodniki izrekli določene sodbe, ustvarjene bolj na temelju splošnega vtisa kot morda po dolgotrajni, podrobni analizi. Vendar moramo kljub temu njihovo mnenje sprejemati z resno odzivnostjo, saj brez njihovega dela tudi naše, ki hoče biti popolnejše, ne bi bilo mogoče.

I

Slovenska literarna zgodovina je že izza konca stoletja, vse odkar se je legitimirala kot samostojna disciplina, vztrajno težila, da v dogajanju in pojavih preteklosti odkrije notranje silnice, da dožene bistvo vrednosti in smisel duhovnih izročil.

⁹ K. Bittner, *Herders Geschichtsphilosophie u. die Slaven*, 1929; M. Trivunac, *Herder i Slaveni, Strani pregled*, 1935, št. 1—4; A. Gillies, *Herder, nemški prevod*, 1949; N. Ivanišin, *J. G. Herder i ilirizam*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, *razdio historije*... I, 1963; J. Matl, *Europa u. die Slaven*, 1964, 273 sl.

¹⁰ A. Gillies, n. m., 185 sl.; E. Kayser, *Bekanntnis zu Herder, Im Geiste Herders*, 1953.

Eden takih njenih prvih širokopoteznejših posegov v preteklost z željo po tehtnejši osmislitvi je razlaga idejnega toka, zvezanega z imenom filozofa in literarnega publicista J. G. Herderja (1744—1803). Sprejemajoč tolmačenje germanske filologije, ki je videla v filozofu humanitete predhodnika romantike, sta mlada filologa-slavista Vatroslav Oblak in posebej še Matija Murko skušala s sprejemanjem Herderjevih idej na Slovenskem in z odzivanjem nanje utemeljiti porajanje novega življenjskega občutja v začetku 19. stoletja, ki se pri nas manifestira predvsem v procesu oblikovanja narodnokulturne ideologije. Čeprav njuno poudarjanje Herderjevega vplivanja na Slovenskem ni tolikanj izčrpalo gradiva, kolikor bi ga gotovo, če bi jima bile dane zunanje možnosti za to (Oblak je bil izrazit jezikoslovec in se je pričel ukvarjati z literarno zgodovino predvsem po nujnosti katedre v Gradcu, poleg tega je prekmalu umrl), je njuna sodba o pomembnosti vplivanja Herderjevih idej prodrla in se močno zarežala v našo zavest. Številni, ki so se poslej v kaki zvezi dotikali vprašanj tega zanimivega obdobja, za katerega sta že Oblak in Murko prevzela iz svetovne književnosti, posebej še od Nemcev, naziv romantika, so brez večjih pridržkov pristajali na osnovne postavke iz 90 let. Profesor Kidrič je v prvi vidnejši reviziji¹¹ problema Herderja pri Slovencih registracijo herderian občutno razširil, vendar je to njegovo strogo konkretno naštevanje dejstev že po goli zunanji strani potrjevalo veljavno sodbo. Kot nekako kvantitetno merilo bodi navedeno, da F. Kidrič v svojem kapitalnem delu o starejši slovenski književnosti (do 1819) imenuje Herderja 30-krat (medtem ko je Goethe omenjen 18-krat in Lessing 8-krat).

Preden se lotimo prikaza Herderjeve prisotnosti na Slovenskem, bo poučno vedeti, kako je dosedanja literarna zgodovina odgovarjala na nekatera osnovna vprašanja slovenske recepcije Herderja, kot so npr.: kdaj so slovenski preporoditelji zvedeli za pisca Idej, zakaj so posamični kulturni delavci poudarjali prav to ali ono njegovo idejo ipd.

V oceni I. knjige Zgodovine slovenskega slovstva Karla Glaserja je V. Oblak¹² zameril piscu prve obsežne literarne zgodovine pri Slovencih, da je kopicil podatek na podatek, a pri tem povsem prezrl miselne tokove, ki so morda ne dovolj opazno, vendar vztrajno dajali literar-

¹¹ F. Kidrič, Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe, 1930, 151—152.

¹² Archiv für slav. Phil. 1896, 235—238; franc. revolucija ni vplivala kakor meni Oblak, prim. Prijatelj, Duševni profili, 34, in Kidrič, Zgodovina, 349.

nemu dogajanju ton in smer. Pokazal je na zaostajanje slovenske književne znanosti glede na razvoj literarne vede drugod, posebej v primerjavi z nemško literarno zgodovino, torej z znanstvenim področjem, ki mu je bilo kot slovenskemu filologu na Dunaju odprto od blizu. Oblakova ocena je izhajala iz prepričanja, da je treba obravnavanje slovenskega knjižnega razvoja čimbolj povezati z evropskim in srednjeevropskim literarnim dogajanjem, zlasti še z nemškim, ker so v tej kulturni sferi naši kulturni delavci v preteklosti dobivali širšo razgledanost. Termin vpliv je bil takrat še daleč od tega, kar se mu je pozneje pritaknilo in mu dalo slab prizvok, takrat prevzemanje idej ni pomenilo duhovne odvisnosti, še manj mehničnega posnemanja, nasprotno, Oblaku in Murku je bilo vplivanje transmisija duhovnih gibanj, znamenje včlenjenosti v večji kulturni prostor, podrejanje težnjam in zakonom, ki so delovali na narodne kulture v nadnarodnem smislu, toda tako, da avtohtoni organizem pri tem ni bil načet ali kako drugače oškodovan.

V želji, upoštevati učinkovanje političnih dogodov na razvoj književnosti, je bil Oblak mnenja, da so bile pri oživljanju slovenske književnosti konec 18. stoletja poleg jožefinskega prosvetljenega absolutizma nadvse pomembne ideje francoske revolucije. V središče izžarevanja idej, ki so v nadaljnjem procesu spremenile miselnost in kulturno prakso na Slovenskem, pa postavlja Oblak Herderja. Poudarja njegove pobude za zbiranje ljudske pesmi. Meni, da je Herder predhodnik romantike, tj., da pri njem izvira večina življenjsko tvornih idej romantike, kot npr. kult ljudskega izročila. Sodi, da je pisano »v Herderjevem duhu«, kar je pisal Zois Vodniku 1795: »Vse, kar prihaja izpod Vašega peresa, mora biti pisano v ljudskem tonu in za ljudstvo,« in se glede tega sklicuje na stavek v Herderjevi prvi knjigi *Zur schönen Liter. u. Kunst I.* Tudi Vodnikovo (in naslednikov) zbiranje ljudskih pesmi je Oblak pripisal nedvomni pobudi Herderjeve razprave o Ossianu, njegovih *Volkslieder* in Arnim-Brentanove zbirke *Des Knaben Wunderhorn*.

V letnem polletju 1895 je Oblak na slavistiki v Gradcu predaval o romantiki v slovenskem slovstvu in je v zvezi s tem pisal Murku: »...Prvi, pri katerem sem našel vpliv Herderjevih (in angleških) nazorov, je bil Linhart, za njem Cojz in seveda Vodnik. Novega seveda ne bom nič povedal, ali tolmačil vse literarno gibanje z onega stališča, s katerega nam Ti Kolarja pojasnjuješ. Glavno je, da dobe naši gimna-

zijski učitelji nove nazore o notranjih vzrokih in močeh, ki so oživeli našo književnost.«¹³

Oblakova pojmovanja sem pokazal nekoliko podrobneje, ker ti pogledi predstavljajo za precej časa veljavni pravzorec, ki je šele s Kidričem doživel prvo revizijo.

Očitno je, da Oblak Herderjev vpliv ^{ne} podcenjuje, kakor je pač preveč poenostavljeno naziranje, da se ves slovenski preporod »osniva neposredno ali posredno na podobnih pojavih v nemški književnosti in duševnem življenju.« Oblak ni dovolj upošteval notranjih gibal, vendar je sicer v literarnozgodovinskih recenzijah bistroumno zapazil marsikatero zrno resnice, najsi je bil pred nastopom v Gradcu še tolikanj usmerjen v jezikoslovje.

Čeprav je bil Oblakov prijatelj in sobojevnik Murko v razpravi o nemških vplivih na začetke nemške romantike mnogo bolj zadržan in preudarnejši, mu je Masaryk v kritiki oponesel, da je v njegovi knjigi nemško vplivanje na škodo domačega izvirnega preveč poudarjeno. Gotovo je Masarykova zamisel celotne nazorske strukture češke romantike bližja stvarem kot samo ugotavljanje zvez med književnostmi in enako ne more biti dvoma, da se v proces narodnega preporoda vključujejo družbenopolitični momenti, vendar bomo priznali Murku, da je zares dokazal odvisnost Kollárja in Šafaříka od Herderja (manj od nemške romantike v pravem smislu) in da je bila njegova knjiga namenjena zgolj taki razpravi.

Kakšni so bili razlogi, da sta Oblak in Murko postavila Herderja tolikanj v ospredje? Herder je dejansko najizrazitejši predstavnik preokreta k ljudskemu prvobitnemu izvoru kulture, njegov slog je gibek in fino občuten, njegova humanistična filozofija je odpirala človečanstvu poglede od vojnih razprtij in duševne razrvanosti v idealno bratstvo med ljudmi in med narodi. In tudi objektivni podatki govore v prid njuni sodbi: Herderjevo ime se je navajalo v začetku stoletja pri Slovanih izredno pogosto, pri nas morda malo manj kot ime historika in slavista Augusta L. Schlözerja, vendar je Herder po filozofskem formatu in globini duha med Nemci in po ugledu v Evropi göttingenskega profesorja nemalo presegal.

Razumljivo je, da ni lahko določiti, kaj je posredno ali neposredno prevzeto iz Herderja, mišljeno za primere, kadar nimamo dokumentov.

¹³ M. Murko, Dr. Vatroslav Oblak, Knezova knjižnica SM (VI), 1899, 211.

Ideje o vlogi materinega jezika so bile v prvih desetletjih tako razširjene, da so pomenile skupno lastnino, tok, ki je mogočno zajel tako Nemce kot ostale srednjeevropske narode. Če je Kopitar navajal v oceni Vukovega slovarja stavke iz Schlözerjevega Nestorja:¹⁴ »Kultura se med ljudstvi ne začinja popred, preden ti ne pišejo v lastnih jezikih,« se je lahko skliceval na to mesto, ker je imel knjigo, izšlo 1802, na mizi. Nič drugačna ni Herderjeva misel, samo da je malo drugače oblikovana, tista, ki jo najdemo npr. v 1. in 3. knjigi fragmentov *Ueber die neuere Deutsche Literatur* (Riga, 1766, 1767; brez navedbe avtorja). In dalje, ista misel je prisotna že v Herderjevem predavanju na univerzi v Königsbergu, stika se s Hamannovo miselnostjo itd. In obratno: kult ljudskega in materinega jezika, kateremu je Herder namenil svoje najtopleje in najnežneje napisane stavke, se je v naslednjih desetletjih toliko razprostrl in razvejal, da je nemogoče raznoterim manifestacijam in njegovi lokalni pobarvanosti določati neposredno zvezo s Herderjem.

Iz teh razlogov razločujem, kar je neposredno Herderjevo: tisto, kar je dokumentirano s potrebnim gradivom, od tistega, kar je nastalo v sferi Herderjeve miselnosti oziroma je njen bližnji ali daljni odmev. To imenujem herderjansko, ker, recimo, ideje o materinem jeziku, ljudski pesmi (da navedemo najbolj popularne, ki so poslej užigale duhove in postale last množic) ni nihče v toliki meri naznotraj in navzven povezal in uglašil kot prav nemški filozof ideje človečanstva.

Spričo tega marsikaj, kar je Oblak pripisoval neposrednemu Herderjevemu vplivu, zgublja tla. Oblak je, kot je videti, premalo vedel, koliko so bile Herderjeve knjige pred 1800 na Slovenskem dostopne. Razumljivo je, da Herder v katoliški Avstriji že kot visok protestantski dostojanstvenik in kot oster kritik germanizatorskih teženj prosvetljenega Jožefa II. ni bil mož, ki bi mu Dunaj izkazoval posebno naklonjenost.¹⁵ In še to, Herderjeve prve knjige so izšle v Rigi, potemtakem v Rusiji, ljudske pesmi v Leipzigu, oboje brez navedbe Herderjevega imena. Zdi se, da je z izjemo Idej šele dunajska izdaja Herderjevih izbranih spisov v začetku 19. stoletja utrla Herderju pot v monarhiji.

¹⁴ J. Kopitarja spisov II. del/1 (izd. R. Nahtigal), 1944, 6; prim. 2. pogl. naše razprave, Primčevi izpisi iz Herderja.

¹⁵ R. Haym, *Herder II*, izd. 1954, 539.

Tudi iz Kidričeve Zgodovine je razvidno, da so prišle Herderjeve knjige v Ljubljano sorazmerno pozno.¹⁶

Prvi dvom se vzbuja ob Linhartu. Oblakovo sodbo je prevzel Ivan Prijatelj, ko je v Duševnih profilih povezoval Linhartovo prepesnitev ljudske pesmi o Pegamu in Lambergarju (Blumen aus Krain, 1781) s Herderjem¹⁷ in na drugem mestu Linhartovo zgodovino z Idejami k filozofiji zgodovine človeštva. Po Prijateljovem mnenju¹⁸ je Linhartovemu stavku: »...Da noben narod ne zasluži pozornosti zgodovinarja, filozofa in državnika v toliki meri kakor Slovani, o tem je učeni svet že ene misli« iskati vir pri Herderju in Schlözerju. Kar se Herderja tiče, je ugovor obema trditvama tako rekoč na dlani. Vsako povezovanje Linharta s Herderjevimi Volkslieder je prenačljeno, še manj je verjetno, da bi Linhart, postavimo, za časa študija na Dunaju dobil v roke zbirko »Von deutscher Art u. Kunst« (I, 1775, Hamburg), v kateri je Herder obširneje razpravljal o ljudskem pesništvu (študija »Auszug aus dem Briefwechsel über Ossian u. die Lieder alter Völker«), pred tem je ljudsko pesništvo le bežno omenjal. Najbolj pa nasprotuje Herderjevimi zamislim Linhartova prepesnitev sama. Izdajatelj Volkslieder je namreč ostro zavračal Denisovo objavo Ossiana, ki se mu je zdel v heksametrih »kot poslikana, balzamirana papirnata cvetica, proti živi, lepi, cvetoči hčeri zemlje, katera diši na divjih planinah«.¹⁹ Linhartovo zanimanje za ljudsko pesem izhaja po vsem videzu iz seznanjanja z dunajskim pesnikom Michaelom Denisom, kar je na drugi strani izpričano za Pohlina in za Pisaničarje. Enako ni mogoče dokazati zveze med Herderjevimi in Linhartovimi nazori, poglavje o Slovanih je bilo objavljeno v IV. delu Idej (1791), kar že v kronološkem pogledu podira možnost delovanja na Linharta v času, ko je pisal zgodovino. O veličini slovanskega rodu je Linhart lahko bral že pri naših protestantskih piscih (Bohorič), seveda tudi pri Schlözerju (Nordische Geschichte, 1771) in še kje drugje. S Herderjem se stikata, kolikor nemški humanistični filozof med svojimi viri za poglavje o Slovanih navaja

¹⁶ Kidričevi deli Dobrovský (151) in Zgodovina (266, 349) ne dajeta dovolj jasne slike, kdaj je ljubljanska licejka dobila prva herderiana.

¹⁷ I. Prijatelj, Duševni profili, 1955, 48.

¹⁸ N. m., 51

¹⁹ R. Hayn, n. m. I; 451. M. Janković, Ossian kao poticaj za sakupljanje narodnih pjesama kod južnih Slavena, Zbornik za narodni život in običaje JAZU XXXVII, 202.

tudi Linhartovega znanca in dopisnika Lužičana Karla Gottloba v. Antona (*Erste Linien eines Versuches über der alten Slawen Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen u. Kenntnisse*, Leipzig, 1785).

Podobno je prenagljuje Oblakovo in Prijateljstvo²⁰ mnenje o Zoisovem in Vodnikovem poznavanju Herderja pred l. 1800. Kidrič omenja, da v Zoisovi knjižnici l. 1795 Herderjevih Idej še ni bilo, da je Zoisu pomenila l. 1794 »Volks-Poesie« ne ljudsko pesem, temveč umetno pesem za prosvetljevanje ljudstva in da Vodnik, potem ko se je ponovno lotil zbiranja ljudskih pesmi, »ni imel v Zoisu voditelja, ki bi ga bil hotel usmeri na zbiranje in vrednotenje v Herderjevem smislu, ali ga mogel navdušiti za tako oploditev umetne pesmi po narodni, ki bi spominjala vsaj od daleč na podobne odmeve v Goethejevi, Claudisovi ali Bürgerjevi onodobni pesmi.«²¹ Po Kidričevi sodbi je bil Zois pristaš klasicistične poetike, snovatelj prosvetiteljskega programa za široke plasti ljudstva. Kot tak je Vodniku priporočal Horaca, mu poslal Batteux-Ramlerjeveo poetiko in ga ob pošiljki Denisovega Ossiana svaril »naj ne posnema njegovega nabreklega, z metaforami in slikami preobloženega tona.«²² Ossian je bil Zoisu tuj, sicer pa ljubljanski mecen ni mogel poznati nemške književnosti v tolikernih podrobnostih, da bi vedel, zakaj je Herder povzdigoval škotskega psevdobarda. Po današnjem poznavanju dejstev drži Kidričeva sodba o recepciji Herderja, kakor jo je začrtal v književni bilanci za l. 1799: »Tudi Herder še ni posebno vplival. Njegove zbirke narodnih pesmi vsaj Zois in Vodnik nista imela, a poglavje o Slovanih iz 1791... pa niti toliko pozornosti ni vzbudilo, da bi ga bil Vodnik omenil v Novicah, kjer je imel lepo priliko.«²³

Pravo zanimanje za Herderjeve nazore o Slovanih in o ljudskem pesništvu je sledilo šele z novim stoletjem.

II

Malokdaj je katera ideja padla na tolikanj ugodna tla, kot se je zgodilo z znanim poglavjem o Slovanih (*Ideje*, 16 knj., 1791). Slovanski izobraženci, izvirajoči iz politično podrejenih narodov in iz družbeno

²⁰ I. Prijatelj, n. m.; 53.

²¹ F. Kidrič, *Zgodovina slovenskega slovstva do Zoisove smrti, 1929—1958*, 298.

²² N. m., 271—272.

²³ N. m., 349.

potlačeni ljudskih plasti, so s pobožno zavzetostjo prebirali stavke o miroljubnem značaju Slovanov in se opajali nad preroškimi besedami o boljši prihodnosti. Kajti poziv, da se »tudi ti propadli (»tief versunkene«), nekdanj marljivi in srečni narodi predramijo iz svojega dolgega, lepega spanja ter se otresejo suženjskih verig«, je prihajal iz dežele, katere prebivalci so se bili »nad njimi najbolj pregrešili«. Ob Herderjevih stavekih, napisanih mimogrede v kontekstu obsežne kozmogonične, antropološke in zgodovinske filozofske ubrane razprave, so v celi prvi polovici stoletja in še čez slovanski pisci in pesniki snovali načrte, kako se v zboru narodov s svojim ljudstvom in njegovim jezikom uvrstiti na mesto, ki temu po naravi in zgodovini upravičeno pripada.

Nobenega dvoma ni, da je Herderjeva slika miroljubnosti starih Slovanov močno idilična in idealizirana. Kot so ugotovili raziskovalci, si je Herder to sliko ustvaril ne le na osnovi trditev kopice nemških zgodovinarjev, ki jih sam navaja kot vir, marveč tudi iz mladostnega odpora proti pruskemu militarizmu, iz vere v prosvetljenske zamisli ruskih vladarjev in ne nazadnje, ker je v sklopu svoje filozofije humanitete najlaže poljedelskemu slovanskemu ljudstvu prisodil vlogo zastopnika mirnega, graditeljsko tvornega načela.²⁴

Značilno je, da so Herderjevo teorijo o značaju starih Slovanov brez pridržka sprejeli celo tako kritični duhovi, kakor sta bila Dobrovský in Kopitar. Romantično nastrojenim pesnikom je po svoje ustrezala, saj so lahko ob njej ubirali elegične strune o pokopani stari slavi, ki jo je udušil »tuj meč«, in to ni značilno samo za Kollárja, ki so ga poti ob Sali spominjale izumrlih davnih prednikov, marveč so podobni zvoki odmevali celo v drugi polovici stoletja (npr. Jenko: Samo, Buči morje Adrijansko; Gregorčič, Na potujčeni zemlji). Domoljubni nacionalni, »romantični« navdih je prevzel tudi zgodovinske znanosti, npr. Šafaříka. Med redkimi, ki ga v takratni »slavizirajoči« poplavi ni prepričala teorija o nebojevitnem značaju starih Slovanov, je bil Rus Karamzin (u. 1826), kakor koli se je sicer navduševal za druge Herderjeve spise.

²⁴ M. Murko, I. M. Soběstianskij, Učeniya o nacional'nyh osobennostyah haraktera i juridičeskogo byta drevnyh Slavjan, Harkov, 1892 (ocena), Archiv für slav. Phil. 1894, 254 sl.; K. Bittner, Herders Geschichtsphilosophie u. die Slaven, 1929, 97—105; isti, Die Beurteilung der russischen Politik im 18. Jht durch J. G. Herder, Im Geiste Herders, 1955, 30—72.

Znanstveno tehtni kritični ugovori proti Herderjevi karakterologiji starih Slovanov so se vzdignili šele konec stoletja, ko je t. i. pozitivizem iskal v zgodovinskih pojavih vzroke in zakonitosti. Pretresu te teorije je posvetil med našimi slavisti največ pozornosti Matija Murko,²⁵ katerega je že proučevanje Kollárjevih, Šafaříkovih in še koga drugega idej usmerjalo v čimbolj vsestransko in dokumentirano pretehtavanje dejstev in tekstov. Murko, ki je zgodaj izpričal sposobnost in tenkočutnost za samostojno analizo zgodovine idej pri Slovanih, je v oceni Soběstianskega z jasno logiko osvetlil izvore legende o slovanskem značaju: omembe vredna je njegova ugotovitev, da prvotnih vzrokov za »sentimentalno-poetični« nazor o starih Slovanih ne kaže iskati pri samem Herderju, marveč so ti pogojeni v evropskem duhovnem razvoju konec 18. in v začetku 19. stoletja. Navajal je podobno glorifikacijo narodne preteklosti in ljudskega izročila pri Nemcih, pri katerih je Jakob Grimm enako idealiziral narodnost (»Volkstum«, ljudske osnove narodne ideje) kakor pisatelj Slovanskih starin njegov prijatelj P. J. Šafařík.

Še ena zgodovinska aktualna zanimivost terja upoštevanje: kritiki Herderjeve karakterologije starih Slovanov so se upirali slikanju slovanske pasivnosti tudi (ali morda predvsem) iz kulturnopolitičnih razlogov. V Murkovi študiji o Vatroslavu Oblaku²⁶ je legendarna krotkost Slovanov²⁷ z njihovo »demokratičnostjo« vred predočena v skrajno negativni luči. Oblak je bil do »mehkega značaja« prednikov in do glorifikacije tega »mehkega značaja« kruto neprizanesljiv: »Ta idilska ‚demokratija‘ je vzrok, da slovanski narodi niso mogli skoraj nikjer osnovati stalnih državnih organizmov, to je tudi vzrok, da so se pojavili Slovani aktualno šele tako pozno v zgodovini, da jim manjka vsake iniciative in velike preteklosti. Res, napredovali smo že dosti, da nam ni več treba, kakor v času narodnega preporoda, navduševati se od naše največje hibe, katera nam je rodila toliko zla.« Ta »naša največja hiba«

²⁵ M. Murko, n. m., 254—268.

²⁶ M. Murko, Dr. Vatroslav Oblak, n. m., 282 (Mavrikijevo poročilo o Slovanih trdi, da se preveč izgublja v nepotrebnih posvetovanjih in niso sposobni skupne akcije).

²⁷ Mnogi »romantično« zaneseni bralci Herderjevega poglavja so absolutizirali »ihr weicher Charakter« in pri tem prezrli, da je na istem mestu Herder govoril tudi o slovanski hrabrosti v obrambnem boju in o pokvarjenem značaju kot posledici tujega izžemanja.

je po Oblakovi sodbi pasivnost, anarhoindividualizem, ki si prilašča naziv demokratičnosti, vodi pa dejansko v pomanjkanje sistematične delavnosti in v izogibanje odgovornosti in organiziranim oblikam dela. Murko je, navezujoč na Oblaka, enako zaostрил problem in ga pedagoško aktualiziral: »Kdor pa želi, naj se naša mladina uči nekaj za življenje iz zgodovine in se pri tem ne upa dotikati novejše, naj seže le prav daleč nazaj in se sklicuje na Mavrikijev komentar in na podobna poročila. Jeli npr. današnje razmere pri Slovencih, Hrvatih, Srbih in Bolgarih bolje naslikati nego je to storil Mavrikij že v VI. st.«

K momentom, ki so povzročili enostransko interpretiranje Herderjeve karakterologije starih Slovanov, se bomo še povrnili, ko bo malo bolj razvidna Kopitarjeva, Jarnikova in Primčeva recepcija odlomka iz Idej. Da pa zaokrožimo nakazani obris slovanske karakterologije, vezan na Herderjevo ime, dodajamo vsaj Niederlejevo sodbo kot korektiv Soběštianskemu in posplošitvam herderjanske teorije od romantikov v nasprotno smer. Niederle²⁸ se kot proučevalec slovanskih starin, vštveši duhovnega življenja, ni izognil temi o značaju starih Slovanov, zavrnil je popolno izenačenje starih ljudstev (kakor to sledi iz Sobeštianskega, ki ga izrecno imenuje, pa tudi iz Murkovega pritrjevanja tej misli harkovskega pravnega zgodovinarja) in je stare Slované karakteriziral s tem, da so ohranili poseben smisel za družinsko življenje. S tem se je deloma vrnil k Herderju in njegovi karakteristiki Slovanov z gostoljubnostjo ipd.

Petrovskij²⁹ ugiba, če se je Kopitar seznanil s Herderjevim odlomkom iz Idej iz »prvega slavističnega časopisa« *Slavina* 1806, kjer je bil tekst tiskan na vidnem mestu, takoj za uvodnim sestavkom. Da je pot Herderju med Slované odprl Dobrovski s svojo »poslanico iz Češke vsem slovanskim ljudstvom«, je izven dvoma, saj so šele po tem zapisu preplavili valovi navdušenja slovanski svet od Save do Visle. Več ko verjetno je, da je Kopitar postal pozoren na Herderjev »slavospev« Slovanom po posredništvu Dobrovškega, ki je bil zanj najvišja slavistična avtoriteta in katerega edinega je razen mecena Zoisa brezmejno spoštoval vse življenje.

²⁸ L. Niederle, Manuel de l'antiquité slave, II, 1926, 337 sl.

²⁹ N. Petrovskij, Pervye gody dejatel'nosti v. Kopitarja, Kazan' 1906, 120.

V slovnici³⁰ je imenovan Herder pravzaprav samo enkrat, v podčrtni opombi k objavi skrajšanega in bolj ali manj predelanega poglavja o Slovanih iz Idej (uvod, XI, z napačno navedbo: 3. Band nam. 4., brez navedbe letnice). Na Herderjevo karakterizacijo starih Slovanov merita še dve mesti (uvod, XVII in 95). Kako da Kopitar ni objavil integralnega teksta znamenitega poglavja o Slovanih (kakor sta to storila nekaj let pozneje Jarnik in Primic)? Kaj je izpustil in zakaj?

Na prvi pogled je možno ugotoviti, da je Kopitarjeva objava Herderjevega besedila, kakor koli je iztrgana iz konteksta poglavja o Slovanih, pri Kopitarju sama v sebi zaključena in sklenjena s tokom razpravljanja uvoda slovnice. Pri tej notranji uskladitvi in prilagoditvi namenom slovnice pa je Kopitar prikrajšal Herderjev splet misli za nekaj bistvenih sestavin. Ne le da je tekst iz Idej skrčil na prvo polovico, marveč je tudi v tej objavljeni prvi polovici izpustil stavke ali dele stavkov, za katere je sodil, da so mu odveč. Deloma je to storil iz redakcijskih nagibov, ker npr. ni hotel ponavljati Herderjevega poročila o slovanski naselitvi in o geografski razširjenosti Slovanov, saj je predhodno na temelju Schlözerja dovolj podrobno očrtal vse, kar se mu je v tej zvezi zdelo važno. Vsekakor zanimivejša je druga ugotovitev: Kopitarja so vodili pri pisanju uvoda v slovnico izraziti narodnokulturni aktualistični cilji. Zato, se zdi, je s posebnim poudarkom navajal civilizacijsko razvitost starih Slovanov in zato mu ni bilo pogodu objavljati publicistična mesta, ki niso govorila njegovim namenom v prid. Taki so tisti deli Herderjevega teksta, kjer ta govori, da so Slovani v družbi s Huni in Bolgari pogosto vznemirjali rimsko cesarstvo in so bila slovanska ljudstva že takrat v podvrženem razmerju (*»meistens nur als mitgezogene, helfende u. dienende Völker«*) ali v drugem, v celem izpuščenem delu, kjer je omenjeno, kako se je v teku stoletij zaradi zatiranja in iz tega izviraajočega odpora proti *»krščanskim gospodom in roparjem«* njihov značaj pokvaril, toda s pridržkom, da je v deželah, kjer vladajo svobodnejše razmere, njihov prvobitni značaj še zmerom razpoznaven. Zdi se, da je hotel ohraniti Kopitar sliko značaja Slovanov čimbolj enovito in v določenem smislu vzorno, neomadeževano. Razen tega Herderjeva misel ni dovolj jasno postavljena in je lahko vzbudila v kritičnem bralcu pomisleke: v predhodnih stavkih je avtor govoril o Slovanih, ki so nekdaž živeli v nemških deželah, podvrgle so si jih

³⁰ Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark, 1808.

»zatiralne vojske« Frankov (od Karla Velikega dalje), Sasov in Dancev (na Baltiku). Malo pozneje so navedeni med napadalci na drugi strani slovanskega telesa tatarski Mongoli. Turkov kot zavojevalcev južnih Slovanov Herder v tej zvezi ne pozna, omenja jih v naslednjem poglavju »da so pretvorili nekdanj najostroumnejša („die einst sinnreichsten“) grška ljudstva v nezveste sužnje, v zanikrne barbare«. Vendar niti Tatari niti Turki niso »krščanska gospoda«! Področja, ki so si jih pokorili razni nemški vojvode, so bila ta čas (po 1750) že germanizirana, kateri so torej tisti slovanski narodi, ki naj bi iz odpora proti »krščanskim gospodom in roparjem« zapadli lokavi (»arglistig«) in grozoviti, hlapčevski lenobnosti? Katere so dežele, »v katerih uživajo nekoliko svobode«? Poljaki? Rusi? Kaj pomeni »svoboda«? Pravico do javne rabe svojega jezika ali udeležbo pri vodenju državnopravnih zadev? Itd.

Značilno je tudi, da je Kopitar v uvodu slovnice kot nasploh (z eno izjemo) v svoji publicistiki prešel konec Herderjevega poglavja o Slovanih, tisto znamenito prerokovanje, ki se je z neizbrisnimi črkami zapisalo v slovansko kulturno zgodovino. Izredno sugestivno moč delovanja so stavki pridobili z retoričnim preokretom stila v neposredno naslovitev na »vi«... »vaše lepe pokrajine«... »vaša stara slavja«. Slovanskim izobražencem so ti stavki zveneli kot razodetje, kot indirektni poziv k narodnostnemu prebujanju v lenobno brezbriznost pogreznjenih slovanskih množic. Kot lahko sklepamo, bi brez tega končnega poziva ostalo Herderjevo poglavje v Idejah kvečjemu dragoceno pričevanje o slovanski preteklosti, ki se samo po sebi bistveno ne razlikuje od ugotovitev zgodovinarjev, po katerih je pisec svoja dognanja povzel in na katere se izrecno sklicuje, hoteč s tem povedati, da za svoj koncept filozofije svetovne zgodovine tega poglavja ni v poedinostih samostojno proučeval. Videti je, da strogo stvarnega Kopitarja napovedovanja, naj bi bila še tolikanj privlačna, niso ne prevzela ne razvnela.

Dejali smo, da se je Kopitar prizadeval ustvariti kolikor mogoče enovito in celovito sliko Slovanov. Kot primer odstavka iz njegove objave Herderjevega odlomka v slovnici:

... *Trotz ihrer Taten hie u. da, waren sie nie ein unternehmendes Krieg u. Abenteuervolk, wie die Deutschen; vielmehr rückten sie diesen stille nach, u. besetzten ihre leergelassenen Plätze u. Länder ... Allenthalben [Kop. überall] liessen sie sich [Kop. häuslich] nieder, um das von anderen Völkern verlassene Land zu besetzen,*

es als Kolonisten, als Hirten- u. Ackerleute zu bauen u. zu nutzen; mithin war nach allen vorangegangenen Verheerungen, Durch- u. Auszügen ihre geräuschlose, fleissige Gegenwart den Ländern erspriesslich. Sie liebten die Landwirtschaft...

Drugo, kar pri Kopitarju (in kakor bo iz naslednjega razvidno), pri Jarniku in Primcu označuje njihovo razumevanje Herderjeve karakterologije Slovanov, je prenos slike iz zgodovine v sedanost. Herder upoablja razen redkih primerov pretekli čas, s čimer postavlja zavestno zgodovinsko perspektivo (srednji vek). Ideje k filozofiji zgodovine človeštva so ostale torso, novejšega obdobja njihov pisec ni utegnil obdelati.

Kopitarju je Herderjev oris značaja Slovanov enako veljaven v njegovem času:

Gramm. XII: Welcher Slave erkennt sich nicht an diesen Zügen? Was vermisst dabey der Philosoph, selbst zum Ideale eines Erdbürgers, alswissenschaftliche Cultur! (Auch diese erschien...)

Gramm. XVII: Das eigentliche Unglück für die Slavische Nation, und ihre schöne Sprache, war und ist wohl dies, dass diese friedlichen Ackerleute, die im Bewusstseyn ihrer Unschuld vergessen hatten auf die Kriegsfälle vorzudenken, im Süden von Madjaren und Türken, im Westen von Deutschen, und im Osten von Mongolen — zwar nicht zu gleicher Zeit, aber mit desto gleichern Erfolge — unterjocht wurden...

Gramm. 95: ad Hipolit, Orbis Pictus, poglavje XLVIII, Flachsarbeit Noch die Behandlung des Flachses! Denn auch diese macht einen Hauptbeschäftigungsweig des Krainers. (Ueberhaupt, tiefes inniges Gefühl für häuslichen Fleiss, und häusliches Glück — dein Nahme ist Slave!)

Kopitar je ljubezen do poljedelstva, miroljubnost in veselje za hišna opravila smatral kot stalno lastnost Slovanov in se je k temu v svojih spisih pogosto vračal.

*Patriotische Phantasien eines Slaven, 1810:*³¹

³¹ Vaterländische Blätter, razširjeno v Wiener allg. Literaturzeitung, 1815 (Murko, Einflüsse, 15), ponatisnjeno in prevedeno v češčino (n. m. 29), Kleinere Schriften, 1857, 161 sl.

Der vorzüglichen Anlage des Slaven zum wahren Erdbürger hat bereits Herder in seinen Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit Gerechtigkeit widerfahren lassen.

Annalen der Literatur u. Kunst, 1810:³²

Die schöne historische Schilderung der slavischen Völker aus Herders Ideen... Nicht vom Raube, auf Unkosten fremden Fleisses, sondern vom Akkerbau und Handel wollte (und will) der Slave leben. Wäre diese kosmopolitische Anlage nicht allen Völkern zu wünschen? Da aber in der traurigen Alternative zwischen Unrecht tun oder Unrecht leiden die Schaffung des letztern (sich Lessing-fabeln) den Slaven so übel bekommen, so ist es kein Wunder, dass sie so wenig Nachahmer gefunden. — »Das Rad der ändernden Zeit...« (sledi prej omenjeno Herderjevo prerokovanje o Slovanih brez komentiranja).

Pismo Mušickemu, 26. dec. 1812:³³

Aleksander naj odpravi nevoljništvo in vlada nad svetom mu mora pripasti, na srečo našo in vsega sveta. Slovani smo najmočnejši narod (50 milijonov) in po naravi humani, le nevoljništvo nam je semtertja škodovalo.

Wiener allgemeine Literaturzeitung, 1816:³⁴

Man möchte sagen, der Serbe spricht dem Slaven überhaupt in hohem Grade eigene innige Gefühl, besonders für häusliches Familienglück am lebendigsten aus.

K temu je pripomnil Petrovskij: Edva li ne poslednj u Kopitarja otgolosok Gerderovskih vzgljadov!

Zadnji odzvoč Herderjeve karakterologije je malo poznejši, iz l. 1822.

Jahrbücher der Literatur, ocena Dobrovskega Institutiones:³⁵

Ihren (: der Slaven) Charakter, wie er sich aus der Geschichte ergibt, hat der geniale Herder... am wahrsten erkannt und gewürdigt...

³² Ocena Dobrovskega Slavina, ponatis Kleinere Schriften, 16 sl.

³³ F. Kidrič, Zgodovina, 485.

³⁴ Ocena Vukove Pěsnarice, pon. Kleinere Schriften, 347—369, prim. Petrovskij, 600 sl., posebej 604.

³⁵ J. Kopitarja spisov II. del/1, 196.

Vendar Kopitar ne bi bil, kar je bil, to je osebnost, v katerem sta se prepletali bistroumnost in vihravost, se mešali duhovitost s svojeglavostjo, smisel za stvarnost z zahtevanjem prvenstva zase ipd. Zato ne preseneča, da je kljub njegovemu sklicevanju na Herderja tudi prva kritična pripomba na račun idealiziranega proslavljanja Slovanov izšla od njega. V času, ko je bil sam poln sklicevanja na Herderja, je pisal Dobrovskemu,³⁶ naj ne bi Primic in drugi toliko razglaševali slovanskih prednosti, marveč naj bi raje naznanjali Nemcem, da se žele Slovani dvigniti v njihovo bližino z močjo izobrazbe. In v istem letniku *Jahrbücher der Literatur*, v katerem je ocenjeval starocerkvenoslovansko slovnico Dobrovskega, je zavračal Herderjevo etimologijo *ἄνθρωπος* in postavil drugo, ki jo je najti še pri novejših raziskovalcih.³⁷

1813!

Herderjev sestavek o Slovanih sta kmalu za Kopitarjem ponatisnila še celovški kaplan pesnik Urban Jarnik (*Carinthia*, 1812, št. 23) in profesor za slovenščino na liceju v Gradcu mladi entuziast Janez N. Primic (*Der Aufmerksame*, 22. V. 1913), zadnji hkrati s poglavjem »Deutsche Völker«. V razliko od Kopitarja sta oba objavila Herderjevo besedilo v celoti in ga opremila s tekstovnimi pripombami. Tudi namen seznanjanja izobražencev na Koroškem in na Štajerskem s Herderjevim prikazom Slovanov je obema isti: pokazati, kako povzdiguje Slovane eden najuglednejših nemških pisateljev in hkrati izkoristiti objavo odlomka za podporo slovenski narodnoproporodni dejavnosti. Poudarki pripomb so kolikor mogoče aktualni. Spričo vojne s Francozi se jima zdi važno, da namigneta na vojaški potencial Slovanov v Avstriji, navezujoč na Herderja, ki je na enem mestu dopolnil sliko o miroljubnosti slovanskih ljudstev še z eno karakteristično potezo, da jim »v vročem odporu poguma ni manjkalo« (oba pisca postavljata v pripombi, misleč na sodobne razmere, to ugotovitev v sedanji čas). Skupno jima je, da oba naperjata ostrino komentarja proti profesorju J. A. Schultesu, ki je v knjigi *Reisen durch Oberösterreich* (Tübingen, 1809) imenoval Slovane pse, ki da jih je treba iztrebiti. In oba izkoriščata priložnost, da z istimi besedami pozivata šolane ljudi na deželi k zbiranju in zapisovanju narodnega blaga, sklicujoč se pri tem na notranjeavstrijskega nadvojvodo Janeza.

³⁶ Istočniki I, 1885, 177; I. Prijatelj, *Duševni profili*, 69.

³⁷ J. Kopitarja spisov II. del/1, 222.

Glede na našo razpravo o karakterologiji Slovanov naj navedemo iz Jarnikovega komentarja pripombo k Herderjevemu poudarku o mehkem slovanskem značaju (»ihr weicher Charakter«).

Auch in unserem Kärnten bestätigt sich dieser treffende Zug von Herders Meisterpinsel durch den Vorwurf, den die Deutschen den hierländigen Winden zumachen pflegen: »Dass sie bei Predigten so leicht in Thränen zerfließen«. Aber — musste nicht eine Gerechtigkeit, Friede, u. allgemeine Menschenliebe verkündigende Religion dieser friedliebenden, gutherzigen Nation am meisten zusagen, u. ihr sehr willkommen zu seyn! Wie es schon Nestor bei der Erzählung der Bekehrung slavischer Völker mit diesen Worten dertut: »Da freuten sich die Slaven, wie sie die Grossthaten Gottes in ihrer Sprache hörten.«

Za Jarnikovo objavo Herderjevega teksta je značilno še, da v končnem prerokovanju o slovanski bodočnosti izpušča »suženjske verige« (»von eurn Sklavenketten befreyet«) in da je k Herderjevemu informatorjem o Slovanih dodal še Schlözerja in Rohrerja (ki ga Herder ni mogel upoštevati, ker je njegova knjiga poznejšega datuma).

Tudi Primic je sodil, da je Herderjev izraz o »suženjskih verigah« za avstrijske razmere l. 1813, ko je več znamenj kazalo, da se Slovanom v Avstriji obetajo boljši dnevi, preoster. Zato je pripomnil pod črto, »da usoda Slovanov pod milo, resnično humano vlado Avstrije ni bila nikoli tako trda in huda (»drückend«) kot pač njihovih nesrečnih bratov v drugih deželah«. ³⁸

Primčev komentar k objavi Herderjevega poglavja je obsežnejši, še bolj poln zanesenosti in rahlo pedagoško ubran. Najbolj med vsemi je bil prav Primic učenec nemške čustvene romantike, mladenič, zaljubljen v vse lepo in dobro, katerega kratkotrajno delovanje na liceju v Gradcu (in še poprej v »slovenskem društvu«, ki ga je sam organiziral) je za širjenje slovenske in slovanske ideje v Slovenskih goricah neprecenljive važnosti. ³⁹ Njegovo predano navdušenost za narodno diha tako rekoč vsaka vrstica.

³⁸ I. Prijatelj, Duševni profili, 74 (lociranje citatov moti, Primčeva spremna beseda k objavi Herderjevih dveh poglavij je v Prijateljevi navedbi po pomoti vzeta od drugod).

³⁹ F. Kidrič, Korespondenca Janeza N. Primca 1808—1813, 1954; Breda Milčinski-Slodnjak, Primčeva predavanja na graškem liceju, Slovenski jezik, 1940.

Na koncu komentarja Herderjevega teksta v zvezi s pozivom k nabiranju narodnega blaga najdemo naslednja retorična vprašanja, namenjena vplivanju na človekovo čustveno-voluntaristično sfero.

Sollen wir ferner lange noch von den Ausländern den schimpflichen Vorwurf dulden wollen, dass nur das Fremde, das Ausländische bey uns einen hohen Werth hat, u. dass mir die Vorzüge des Inländischen, des Heimischen, u. es mag noch so gut, so vortrefflich seyn, gar nicht zu schätzen wissen? — Kann derjenige wohl vernünftiger Weise von Andern Achtung gegen sich fordern, der sich selbst nicht achtet? — ...

O Herderju govori Primic v samih superlativih: »... aus den historischen Schriften eines der geschätztesten u. beliebtesten Deutschen Schriftsteller des wahrhaft humanen, den Wissenschaftlern u. der Menschheit leider! zu früh entrissenen Herder...« (Der Aufmerksame) »... sagt der humane, weltbürgerlich gesinnte Herder...« — »... so schildert ein Wahrheit liebender deutsche Schriftsteller die Slaven...« — »Auch Herder, dieses erhabene Muster der wahren Humanität u. Menschenliebe unter Deutschland Schriftstellern, gehört unter die geringe Zahl jener parteylosen Priester der Wahrheit, die Niemanden auss blosser Hörensagen, ohne eigenen Untersuchung verurtheilen...« Itd.⁴⁰

Primic je poznal tudi Herderjeve *Briefe zur Beförderung der Humanität*, kar navaja v podčrtni opombi svoje objave, še več nam pa o tem povedo njegovi izpisi (ohranjeni v zapuščini).

Hat wohl ein Volk, zumal ein uncultivirtes Volk etwas Lieberes als die Sprache seiner Väter? In ihr wohnt sein ganzer Gedankenreichtum an Tradition, Geschichte, Religion u. Grundsätzen des Lebens, alle sein Herz u. Seele. Einem solchen Volk seine Sprache nehmen o. herabwürdigen, hiesst ihm sein einziges Eigenthum nehmen, das von Eltern auf Kindern fortgeht... Die beste Cultur eines Volkes ist nicht schnell, sie lässt sich durch eine fremde Sprache nicht erzwingen... Itd.⁴¹

⁴⁰ Zapuščina v NUK, Ljubljana.

⁴¹ Herder, izd. Suphan, XVII, 58—59 in še 210.

Graški slavist je ob objavi Herderjevega odlomka opozoril še na nekaj zanimivosti: da rudarski nazivi in številna krajevna imena na črti od izliva Labe do Jadranskega morja spominjajo, da so nekdanj v vsej vzhodni polovici Nemčije bivali Slovani; da je najti v Brandenburgu in Mecklenburgu slovanska krajevna imena tam, kjer je nekoč najbolj cvetelo poljedelstvo; da se Slovani odlikujejo po svojem čutu in talentu za glasbo.

III

Vidnejša znanstvena publicistika je v zvezi s Herderjevim idejnim vplivanjem med južnimi Slovani najpogosteje imenovala Kopitarja. Franu Vidicu je dunajski slavist »slovanski Herder«,⁴² ker se je kot nihče drug prizadeval, da je Vuk lahko izdal srbske ljudske pesmi in ker je izrabil tako rekoč vsako priložnost, da bi s to poezijo preprostega ljudstva seznanil izobražence v svetu, zlasti v deželah nemškega jezika. Petrovskij⁴³ z Vidičevo oznako soglaša.

Prvo Kopitarjevo zanimanje za ljudsko pesem je izpričano v slovnici.⁴⁴ Pisec slovnice se ni mogel zadrževati, da ne bi, kjer se je le nudila možnost, dajal dokaze svoje za mladega človeka dejansko široke izobraženosti. Navajajoč Goethejev epigram k lastnim pripombam o metrični uporabnosti dublet lépo/lepó in o prednostih slovenščine je pod črto pohvalil slovansko ljudsko pesem, saj je prevod Hasan-aginice dobil mesto v zbirki tega uglednega nemškega pesnika. O Herderjevi izdaji tokrat Kopitar še ni rekel besede, pač je omenil Fortisa in navedel dva verza »žalostne pesmi« v nemščini in v izvirniku (»rührende Morlakische Klaggesang...«, zapisano v bohoričici).

Več se je razgovoril o ljudski pesmi v Patriotičnih fantazijah, kjer je pod poglavjem o »književnosti katoliških Slovenosrbov« obravnaval pravzaprav Hrvate. Sploh mu v tem času Hrvati še niso etnično čist termin. Med temi »Slovenosrbi« razločuje tri narečja: dubrovniško, bosansko in slavonsko, črkopis je latinica.

⁴² Valentin Vodnik, der erste slovenische Dichter, Archiv für slav. Phil. 1901 (XXIII), 449.

⁴³ Petrovskij, n. m., 750.

⁴⁴ Gramm., 256.

Die Slavonier haben nur erst ein paar ziemlich gute Grammatiken, die Bosnier einige Kirchenbücher, die Ragusaner aber auch gereimte fromme u. sogar erotische Gedichte. (Möchte doch sich unter ihnen ein Herder oder auch nur ein Fortis finden, der die vielen nicht gereimten Volkslieder sammelte! Die Sammlung des Kačić ist bei weiten nicht befriedigend.)

K ponatisu Jarnikovih Züge aus den Sitten der Gailthaler (Carinthia, 1815) v Vaterländische Blätter⁴⁵ je dodal Kopitar že kot dunajski bibliotekar in znan publicist pripombo, da je zaželeno, če bi še štajerski Slovenci in Prekmurci prispevali podobne narodnopisne orise. Želi tudi ljudskih pesmi, ki bi bile objavljene »v herderjevskem smislu«, to je v avtentičnem izvorniku in v zvestem metričnem prevodu.

V Vuku je dobil Kopitar genialnega izvajalca svojih zamisli, takó glede uvajanja pristnega ljudskega jezika v književnost kot pri sistematičnem zapisovanju ljudskih pesmi in drugega narodnega izročila. Izobraženi humanist in razgledani jezikoslovec je imel do vsake kulturne stvaritve oster, pogosto brezobzirno zavračujoč odnos, srbsko ljudsko pesem pa je sprejemal kot najvišjo manifestacijo prvinskega ustvarjalnega duha. V kultu materinega jezika in v mnenju, da ljudska tvornost izraža in odraža značaj in duha naroda, sta se Kopitar in Herder strinjala.

Kopitarja je srbska ljudska pesem spominjala na samega Homerja,⁴⁶ za Ossiana ni bil vnet.⁴⁷

Wenn man Herder's »Stimmen der Völker« für die Blüthe der Volkspoesie aussehen darf, so weiss der Recensent nicht, ob irgend ein Volk der heutigen Europa sich in dieser Rücksicht mit den Serben messen kann (Serben nennen wir richtiger was man sonst Illyrier nannte, den slavischen Volkszweig, der etwa fünf Millionen stark, von der Grenze Krains an, im Süden der Kulpa und Save, bis an die alten Acrocerauria u. den Hämus hinunter, u. vom adriatischen Meere bis an den bulgarischen Timok wohnt u. seinen Colonien auch in Slavonien u. Südungern wohnt bis St. Andre bei Ofen

⁴⁵ Št. 12, Petrovskij, n. m., 309 sl.

⁴⁶ Wiener allg. Literaturzeitung 1816, Kleinere Schriften, 349.

⁴⁷ Petrovskij, n. m., 747.

herauf angesiedelt ist). Selbst die übrigen slavischen Bruderstämme dürfen ihnen hierin weit nachstehen, wenn sie auch ihre Volkslieder fleissiger bekannt machten, als sie bisher gethan haben.

Ostala problematika sodelovanja med Vukom in Kopitarjem je sorazmerno dovolj osvetljena, zlasti srbski literarni zgodovinarji so se k tej prijateljski, znanstveno in kulturnozgodovinsko tako rodovitni zvezi radi vračali. V zvezi s srbsko ljudsko pesmijo je Kopitar imenoval Herderja še enkrat, to je v isti oceni 2. dela Karadžičeve pesmarice. Na tem mestu poziva Vuka k nadaljnjemu zbiranju pesmi in želi, da bi poiskal predloge za ostale dalmatinske pesmi, nahajajoče se v Herderjevi zbirki (to sta Radoslaus, Die schöne Dolmetscherin, ki ju je avtor dobil iz Rima v neposrednem Fortisovem zapisu).

Ne more biti dvoma, da je bil med Slovenci učenjak Kopitar najbolj seznanjen s Herderjevimi spisi. Toda ostale Kopitarjeve omembe nemškega filozofa humanosti nas prepričujejo v prvi vrsti o njegovi široki načitanosti, v središču njegovega miselnega stika s Herderjem je dvoje: poglavje o Slovanih in ljudske pesmi. Ni naša stvar, da bi na tem mestu ugotavljali, koliko je bil Kopitar romantik in koliko prosvetljenec, čeprav ga je ob neki priložnosti Murko imenoval »otroka romantike«,⁴⁸ čemur je že Petrovski,⁴⁹ dovolj upravičeno ugovarjal. Vendar vprašanja Kopitarjevih romantičnih in drugih potez ni možno zajeti samo z zornega kota obravnavanih mest, kjer se tako ali drugače stika s Herderjem.

Naš prikaz razmerja Herder-Kopitar bi ostal torso, če ne bi omenili še enega, kar sicer bolj sodi med drobne zanimivosti: to so Kopitarjeve pripombe o Herderju v zvezi z Vodnikovim pripravljanjem nekakega etimološkega slovarčka, ki naj bi v Kopitarjevi slovnici nadomestil besedotvorje. Čeprav je slovenska literarna zgodovina presodila, da je bilo Vodnikovo iskanje korenov zastarelo in da zato ne more biti škode, če knjiga ni izšla v tisku, bi bilo poučno za samo zgodovino slovenskega jezikoslovja in tudi za kulturno zgodovino, če bi se raziskovalci poleg sodobno utemeljenega pretresa Kumerdejeve in Japljeve slovnice lotili tudi studiozne razprave Vodnikovih jezikoslovnih naporov.⁵⁰

⁴⁸ M. Murko, *Einflüsse*, 12.

⁴⁹ Petrovskij, n. m., 746 (čeprav preveč ustavlja Kopitarjevo duhovno formacijo na preddunajsko dobo).

⁵⁰ Prvi poizkus, ki pa Vodnikovega etimološkega slovarčka ne zajema, je Izidorja Modica študija Vodnik kot jezikoslovec, DS 1909.

Za nas je na tem mestu važno, da se je Vodnik v teoretskem uvodu svojega *Versucha einer Ableitung der Sprache aus Urlauten* skušal opreti na znamenito Herderjevo *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*. Navedbe je izpisoval iz Herderjeve študije povsem svobodno, v začetku še kolikor toliko zvezno, pozneje pa je stavke iztrgal po tem, kolikor so mu ustrezali.

Gotovo je, da na temelju tega nemalo neurejenega izpisovanja ni mogoče govoriti, da bi Vodnik obvladal celotni filozofski smisel tega izrazito filozofskega spisa. Povsem na kratko iz korespondence Zois-Kopitar⁵¹ to, kar nas v tej zvezi zanima:

Zois Kopitarju 14. I. 1809: Vodnik hat endlich auch Materialien auf starke 3 Bogen Anhangs zusammengeschrieben. Die Einleitung sieht tief gelehrt aus, u. ist ganz Herder,⁵² Adelung etc... Freilich lässt sich vieles dawieder einwenden — aber auch viel daraus lehren — u. vielleicht ist es die beste Methode, um den eigenthümlichen Karakter der slavischen Sprache am alleranschaulichsten darzustellen.

Zois Kopitarju 24. I. 1809: Er [Vodnik] hat indessen seine Einleitung dreimal abgeändert. Ich zweifle beinahe, ob er Herdern recht verstanden habe.

Kopitar Zoisu 1./3. II. 1809: ... Vodnik Radicalien aber lieber a parte oder vor sein Wörterbuch gedrückt würden, so dass meine Sache für sich ginge... auch ich traue dem Vodnik... nicht recht (er schreibt den Herder aus, Herder hat selbst andere ausgeschrieben & non aestimatur in principibus viris in dieser Materie; lieber studiere er das IX Kapitel Lindes Prolegomenis zu seinem Wörterbuch...).

Vodnikov etimološki dodatek je dogovorno izostal iz Kopitarjeve slovnice, kamor dejansko ni sodil niti po konceptu še manj po obdelavi, čeprav je Kopitar objavil v slovnici marsikaj, kar strogo vzeto ni stvar slovnice. Nas zanima na tem mestu Kopitarjevo mnenje o Herderjevi razpravi o jeziku, ki je zelo čudno, celo odklonilno. Kopitar se je tu v osnovi zmotil, preširoko bi bilo navajanje vseh, ki to študijo zelo

⁵¹ F. Kidrič, Zoisova korespondenca I-II, 1939, 1941.

⁵² N. m., 116; Kidrič napačno povezuje to mesto korespondence z Idejami, Zois misli na Herderjevo razpravo o jeziku.

visoko postavljajo, celo v vrh Herderjeve ustvarjalnosti,⁵³ saj na njej temelje W. Humboldt in filozofija jezika vse do danes. Kopitarjeva sodba je na svoj način razumljiva, ker je bral ali listal študijo kot praktičen slovničar oziroma filolog, Herderjeva knjiga pa je seveda od vsakega praktičnega slovničarskega kot etimološkega dela neizmerno oddaljena.

Če je Vidic imenoval Kopitarja »slovanski Herder«, je po tem, kar smo pretresli po dokumentih, ta primerjava sprejemljiva na zelo ozkem stičnem področju. Vendar jasno je konec koncev tudi to, da naš pretres, v bistvu ni porušil prepričanja starejše literarne zgodovine, da so bile Herderjeve idejne spodbude v procesu oblikovanja slovenske narodno-kulturne smeri zgodovinskega pomena.

ZUSAMMENFASSUNG

Herder und die Anfänge der slowenischen Romantik

Ogleich die slowenische literaturhistorische Forschung dem Problem eine offensichtliche Aufmerksamkeit eingeräumt hat, fehlt noch immer eine systematische Darstellung der Herderschen Anregungen und Einwirkungen auf das geistige Leben der Slowenen. In der Behandlung des Problems beschränkt sich der Verfasser auf den sogenannten »direkten Einfluss« in den ersten zwei Dezennien des 19. Jhts. Sein Verfahren stützt sich auf eine ideengeschichtliche Analyse, zu der eine nicht leicht erreichbare Dokumentation beigelegt wird.

In der Einleitung der Arbeit stellt der Verf. ihre Beziehungen zum bahnbrechenden Werke Prof. Murkos »Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik« fest.

Im ersten Kapitel werden die bisherigen Forschungsergebnisse einer Nachprüfung unterzogen, wobei vor allem die Frage berücksichtigt wird, zu welcher Zeit mit dem Herderschen Einfluss bei den Slowenen zu rechnen sei. Die Erörterung erweist, dass die bezüglich vor dem Jahre 1800 irgendeine Beweise nicht vorhanden sind.

Im Mittelpunkt der Abhandlung betrachtet der Verf. die Nachwirkungen der Charakterologie der Slawen in der publizistischen Tätigkeit Kopitars, Jarniks und Primics. Der Verf. vergleicht die verschiedenen Einstellungen

⁵³ R. Haym, n. m. I, 456; A. Korff, Geist der Goethezeit, I, 4. izd., 1958, 118; W. Harrich, Herder, 1954, uvod, 101 i. dr. (Wilhelm Sturm, Herders Sprachphilosophie in ihrem Entwicklungsgang u. ihrer historischen Stellung, 1917). Bibliografske podatke za nemška herderiana gl. Im Geiste Herders, Marburger Ostforschungen I, ur. E. Keyser, 1953, Kitzingen am Main.

der Volkslieder erörtert und Kopitars Bemerkungen zur desjenigen Philosophie und Umstände ihrer Veröffentlichungen des berühmten Slavenkapitels aus den »Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit«.

Im letzten Kapitel wurde die Einwirkung der Herderschen Auffassung der Volkslieder erörtert und Kopitars Bemerkungen zur desjenigen Philosophie der Sprache einer Revision unterlegt.

Wie aus der Abhandlung zu ersehen ist, geht es den slowenischen Schriftstellern vor allem darum, um mit Hilfe Herders ihre aktuelle Bestrebungen zu bekräftigen. Sie entnehmen Herder besonders diejenige Ideen, die ihr Bemühen, die Ebenbürtigkeit und Gleichberechtigung der Slowenen und der Slawen in kultureller und gesellschaftlicher Hinsicht nachzuweisen, unterstützen können. Hierin berufen sie sich auf das Zeugnis Herders, dessen Hervorhebung des slawischen Charakters den »romantischen« Ausgangspunkt bildet für ihre eigene, im Sinne des Zeitgeistes und der Wiedergeburt getriebene Förderung des nationalen Selbstbewusstseins.